

आमाको सपना कवितामा व्याकरणिक संसक्ति

निर्मला ढकाल*

नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल।

* ईमेल: nirmaladhakal165@gmail.com

अध्ययनसार

प्रस्तुत अध्ययनमा कवि गोपालप्रसाद रिमालद्वारा लिखित 'आमाको सपना' कविताको संसक्ति व्यवस्थाको अध्ययन गरिएको छ। यस अध्ययनको पूर्णताका लागि सङ्कथन अध्ययनभित्र संसक्ति व्यवस्थालाई सैद्धान्तिक पर्याधारका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। मूल समस्या र शोधप्रश्नको समाधान गर्नका लागि गुणात्मक अनुसन्धान र पाठ विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको प्रस्तुत अध्ययनमा सामन्तवादी राणाशासनको ज्यादतीका विरुद्ध आम जनमानसमा विकसित बन्दै गएको क्रान्तिकारी सोच र अभिवृत्तिलाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा आएका विभिन्न सन्दर्भको संयोजनबाट कसरी सुसम्बद्ध पाठको निर्माण भएको छ भन्ने पक्षको विवेचना गरिएको छ। प्रस्तुत कवितामा नेपाली सामाजिक/राजनीतिक परिवेशभित्र आम नेपाली मानसिकतामा स्थापित बन्दै गएको क्रान्तिकारी तथा परिवर्तनप्रतिको आकर्षण र क्रान्तिप्रतिको समर्पणलाई सङ्केत गरेको मूलसन्दर्भसँग सम्बन्धित विभिन्न सहायक सन्दर्भको सृजना गरी संसक्ति सम्बद्धता सृजना भएको छ। लेखकीय अभिवृत्ति र पाठगत सूचना व्यवस्थाको निरन्तरताका रूपमा आएका संसक्तिले पाठमा अवशिष्ट परिवेश,सन्दर्भहरूको अन्वयबाट पाठगत अर्थ कसरी निर्माण भएको छ भन्ने भाषापरक अध्ययन गर्दछ। प्रस्तुत कवितामा प्रयोग भएका व्याकरणिक संसक्तिले पाठका सन्दर्भशृङ्खलालाई एकान्वित तुल्याई संरचनागत सुसम्बद्धता सृजना गरी सुसम्बद्ध र सङ्गठित पाठको निर्माण गरी संसक्ति शृङ्खलाले सङ्गठित र सुसम्बद्ध पाठका रूपमा कवितालाई उभ्याएको निष्कर्ष निकालिएको छ।

शब्दकुञ्जी: सङ्कथन, संसक्ति, निदर्शन, प्रतिस्थापन, लोप, संयोजन।

१. विषयपरिचय

आधुनिक भाषाविज्ञानले वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइमा रहेका भाषिक प्रकार्यको अध्ययन गर्ने पद्धतिका रूपमा सङ्कथन अध्ययनको सिद्धान्त ल्याएपछि भाषिक प्रकार्यका आधारमा संरचना (सङ्कथन/कृति)को विश्लेषण गर्ने प्रतिमानका रूपमा संसक्ति व्यवस्थाको अवधारणा विकास भएको हो। संसक्ति व्यवस्था पाठमा रहेका व्याकरणिक तथा शाब्दी घटकको प्रयोगले पाठमा आएका विभिन्न सन्दर्भको अन्वयबाट एकान्वित सृजना भई संगठित र सुसम्बद्ध पाठको निर्माण हुने प्रक्रियाको खोजी गर्ने अध्ययन पद्धति हो। संसक्ति व्यवस्थाले मौखिक, लिखित र जुनसुकै आयाम भएका पाठमा अवशिष्ट व्याकरणिक घटकको सम्बन्धका आधारमा उक्त रचनाको संगठन र सम्बद्धताले पाठका विद्यमान अर्थको एकान्वित खोज्ने भएकाले पछिल्लो समय यो समोचना पद्धतिका रूपमा स्थापित भएको छ। यस अध्ययनमा संसक्ति सिद्धान्त र यसका कृतिविश्लेषणका प्रतिमानका आधारमा गोपालप्रसाद रिमालको *आमाको सपना* कवितामा संसक्ति व्यवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ। 'शारदा' वर्ष-९, अङ्क-७, कात्तिक, २००० मा प्रथमपटक प्रकाशित रही *आमाको सपना* (२०१९) कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहित भई पुनःप्रकाशित भएको कविता हो। यस कविताका स्रष्टा गोपाल प्रसाद रिमाल (१९७५-२०३०) को *आमाको सपना* (२०१०) एकमात्र कवितासङ्ग्रह प्रकाशित रहेको छ। नेपाली कविताको स्वच्छन्दतावादी/प्रगतिवादी धारासँग सम्बन्धित कविताको प्रगतिवादी चेतनालाई प्रतिनिधित्व गर्ने प्रस्तुत कवितामा संरचनागत संसक्ति व्यवस्था सशक्त रहेको छ।

संसक्तिले पाठमा अवशिष्ट विविध सन्दर्भलाई एक निरन्तर प्रवाहमा जोडी पाठको निर्माण प्रक्रियालाई एकान्वित र एकरूपता प्रदान गरेको हुन्छ। सङ्कथन अध्ययन अन्तर्गतको एउटा अनुशासनका रूपमा रहेको संसक्ति व्यवस्थाले अध्ययनबाट पाठ कसरी सुगठित, संगठित र सुसम्बद्ध पाठका रूपमा संरचित रहेको छ ? पाठमा आएका विविध सन्दर्भको समायोजनका लागि संसक्ति सम्बन्धले के कसरी भूमिका खेलेको छ ? भन्ने पक्षको अध्ययन गरी पाठको शृङ्खलित र व्यवस्थित अन्वयको खोजी गर्दछ। संसक्ति अन्तर्गत स्रष्टाले प्रयोग गरेका व्याकरणिक घटक निदर्शन, प्रतिस्थापन लोप र संयोजनको प्रयोगले संसक्ति सम्बन्ध निर्माण भई सुसम्बद्ध र संगठित पाठको निर्माण हुन्छ भन्ने पक्षका आधारमा पाठगत सुसम्बद्धताको खोजी गरिन्छ। प्रस्तुत अध्ययनमा व्याकरणिक एकाइले *आमाको सपना* कविताको पहिलो अनुच्छेद देखि अन्तिम अनुच्छेदसम्मका भएको भावप्रवाह र संरचनालाई सशक्त र संसक्त पाठमा रूपान्तरण गरेका पक्षलाई संसक्ति व्यवस्थाको सैद्धान्तिक प्रतिमानका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ।

१.२ समस्या र उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य समस्या गोपालप्रसाद रिमालको *आमाको सपना* कवितामा संसक्ति व्यवस्थाको अध्ययन रहेको छ। प्रस्तुत मुख्य समस्यासँग सम्बन्धित अन्य शोध प्रश्नलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क) आमाको सपना कवितामा निदर्शन र प्रतिस्थापकले कसरी संसक्ति सम्बद्धता स्थापित गरेका छन् ?

ख) लोप र संयोजनले संसक्तिगत एकत्वलाई कसरी सुसङ्गठित गरेका छन् ?

प्रस्तुत समस्याको समाधान गर्नु नै यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ।

१.३ अध्ययनविधि

प्रस्तुत अध्ययनको समस्यासित सम्बन्धित सामग्रीहरूको सङ्कलन प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट गरिएको छ। प्राथमिक स्रोतको सामग्रीको रूपमा गोपालप्रसाद रिमालको *आमाको सपना* कविता रहेको छ। द्वितीयक सामग्रीको रूपमा आधारभूत सैद्धान्तिक सामग्रीका लागि विभिन्न अनुसन्धानात्मक ग्रन्थ तथा लेखहरू रहेका छन्। सामग्री विश्लेषणका लागि गुणात्मक अनुसन्धान र पाठ विश्लेषण ढाँचालाई उपयोग गरिएको छ। अध्ययनलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउनका लागि वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचाको उपयोग गरिएको छ।

१.४ सैद्धान्तिक पर्याधार

सङ्कथन अध्ययनमा कथ्य, साङ्केतिक तथा लेख्य भाषामा प्रयोगमा आएको भाषिक स्वरूपका साथै भाषिक प्रयुक्तिहरूको समायोजन कसरी भएको छ भन्ने पक्षको अध्ययन गरिन्छ। पाठमा अर्थको खोजी गर्दा पाठभित्र रहेका संसक्ति सम्बन्धको पहिचान एउटा आधार हो। पाठमा आएका भाषिक एकाइलाई परस्परमा सम्बद्ध तुल्याउन संसक्तिको भूमिका रहेको हुन्छ। संसक्तिलाई ह्यालिडे र हसन [१] ले यसप्रकार परिभाषित गरेका छन् – संसक्ति भाषिक व्यवस्थाको एक अभिन्न अङ्ग हो जसले भाषिक एकाइका बीच अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरी पाठमा रहेको भाषा, भाव र बैचारिक एकत्वलाई अन्वय गराउन अहम् भूमिका खेल्दछ। संसक्तिले पाठमा आएका एकाइलाई निश्चित शृङ्खलामा आबद्ध गरेको हुन्छ। पाठमा रहेका भाषिक एकाइबीच तार्किक सम्बन्ध स्थापित गर्न स्रष्टाले विभिन्न भाषिक एकाइको प्रयोग गरेको हुन्छ। तिनै एकाइको पारस्परिक संयोजनबाट एकत्वपूर्ण, सुसम्बद्ध र सङ्गठित पाठको निर्माण हुनपुग्दछ।

गौतम [२] ले संसक्तिलाई परिभाषित गर्दै भनेका छन् – पाठभित्र आउने वाक्यहरूमा भावप्रवाह सिर्जना गर्ने विशिष्ट ढाँचाका रूपमा संसक्ति रहेको हुन्छ र यसले पाठभित्रका संवाद, मनोवाद, अनुच्छेद, वाक्य, उपवाक्य, पदावली, पद, आदिलाई सुसङ्गठित बनाउँछ। संसक्ति प्रक्रिया त्यस्तो रसायन हो जसले कुनै पाठभित्रका सङ्कथनका एकाइहरूलाई एकताबद्ध गर्दछ, सुसङ्गठित बनाउँछ।

संसक्तिले पाठमा प्रयुक्त भाषिक एकाइहरूले प्रदान गर्ने अर्थलाई सुसम्बद्ध सङ्गठित गरी पाठमा भावगत एकत्व कायम गरेको हुन्छ। भावको शृङ्खलाबद्ध प्रवाहबाट पाठभित्र प्रयुक्त एकाइहरूको अन्तरसम्बन्ध तथा पाठमा आएका संसक्तिगत सुगठितताका आधारमा पाठगत अर्थ र पाठले सङ्केत गरेको सन्दर्भसँगै पाठको निहितार्थ निर्धारण गर्न सकिन्छ। “पाठभित्रका एकाइहरू संयोजित भई एकीकृत रूप रचना गर्ने अवस्था वा परिस्थितिलाई संसक्ति भनिन्छ। संसक्तिले एउटा पाठभित्रका अङ्गहरू, पुनरावृत्ति र परवर्ती अभिव्यक्ति र अन्य संसक्तिसूचक शब्द कसरी अन्तर्सम्बन्धित छन् भनी पाठकहरूलाई मार्गनिर्देशन गर्दछ” [३]। संसक्तिगत व्यवस्था व्याकरणिक संसक्ति (ग्रामेटिकल कोहेजन) र कोशीय संसक्ति (लेक्सिकल कोहेजन) गरी दुईप्रकारका रहेका छन्।

पाठ-विश्लेषणका प्रतिमान

संसक्ति व्यवस्थाभित्र व्याकरणिक संसक्तिको विश्लेषण गर्दा निदर्शन (सन्दर्भन), सार्वनामीकरण, प्रतिस्थापन, लोप र संयोजनले पाठमा कसरी एकान्विति सृजना गरेको छ भन्ने पक्षको खोजी गरिन्छ। फ्लावरडचू [४] ले व्याकरणिक संसक्तिलाई निदर्शन, सार्वनामीकरण, प्रतिस्थापन, लोप र संयोजन जस्ता पाँचप्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन्। पाठभित्र रहेका वाक्यहरूको अर्थगत अन्तरसम्बन्धलाई बुझाउँदा आउने पद/पदावलीले पाठमा अवशिष्ट सूचना र अर्थलाई सुसङ्गठित बनाउने संसक्तिलाई व्याकरणिक संसक्ति भनिन्छ। यसमा निदर्शन, प्रतिस्थापन, लोप, संयोजन जस्ता मानकले पाठमा आएका वाक्यहरूलाई पूर्वसन्दर्भ वा पश्चसन्दर्भसँग सम्बद्ध गराएका हुन्छन्।

संसक्ति व्यवस्थाभित्र व्याकरणिक संसक्ति अन्तर्गत निदर्शन (सन्दर्भनको भूमिका अहम् रहेको छ। पाठमा अवशिष्ट सन्दर्भको प्रतिनिधित्व गर्ने यस एकाइले सङ्कथनमा रहेका सूचनालाई निर्देशन गर्ने हुनाले निदर्शन तथा सन्दर्भको सङ्केत गर्ने हुनाले सन्दर्भन पनि भनिन्छ। “कुनै विषयको निश्चित सत्ता वा स्थितिलाई सूचित गरिने कार्य निदर्शन हो” [५]। निदर्शन (रेफरेन्स) पाठमा फरक सन्दर्भमा फरक ढङ्गले आउनसक्छ। यसलाई पाठमा रहेको पूर्वापर सन्दर्भका आधारमा निदर्शन विन्दु पहिचान गर्न सकिन्छ। निदर्शनले सूचनालाई निरन्तर प्रवाहित गरेको हुन्छ। प्रयोगकर्ताले पाठमा आउने विभिन्न सन्दर्भलाई सङ्केत गर्ने प्रयोग भएको भाषिक रूपको अवस्थालाई निदर्शन भनिन्छ। यसमा वक्ताले सूचित गर्न चाहेको व्यक्ति, विषय र स्थानलाई निदर्शन विन्दु (रेफरेन्स प्वाइन्ट) र यसलाई बुझाउने भाषिक कोटि सन्दर्भ सर्वनामका रूपमा आएका हुन्छन्। निदर्शनले पाठभित्र र पाठबाहिर रहेका सूचनालाई सन्दर्भकृत गरेको हुन्छ। मूलतः पाठमा आएका सार्वनामिक शब्द तथा विभिन्न विशेषणले अन्तः सम्बन्धक र बहिःसन्दर्भक कोटिका रूपमा आई पाठलाई संसक्त तुल्याउन अहम् भूमिका खेलेका हुन्छन्।

भाषिक प्रकार्यका रूपमा सार्वनामीकरणको उद्देश्य नामको पुनरावृत्तिलाई रोक्न रहेको छ। सङ्कथनका सन्दर्भमा सार्वनामीकरणले कुन पदको सन्दर्भ कहाँ र कुन पदसँग छ भनी सन्दर्भिकरण गर्ने कार्य गर्दछ। सार्वनामीकरणले सन्दर्भक र सन्दर्भविन्दुका बीचमा रही सन्दर्भनको कार्य गर्दछ। पाठमा सन्दर्भनका रूपमा आएका नाम पदको संरचनात्मक प्रकार्यलाई बहन गर्ने संरचना, अर्थ र सन्दर्भको प्रतिनिधित्व गर्ने एकाइ भएकाले प्रनाउनका रूपमा नभई प्रोनोमिनल युनिटका रूपमा सङ्कथन संरचनामा आउने अवधारणा ह्यालिडे र हसन को रहेको छ [५]। पाठमा रहेको सन्दर्भन/सन्दर्भले वस्तु, स्थान, र काललाई सङ्केत गर्ने सन्दर्भविन्दुको प्रतिनिधित्व गर्ने सन्दर्भको स्थानमा आई त्यसलाई रिफर गर्ने भएकाले यसलाई प्रनाउनका रूपमा नभई प्रोनोमिनल युनिटका रूपमा संसक्ति व्यवस्थाअन्तर्गत राखिएको हो। सार्वनामीकरण व्याकरणिक संसक्तिको महत्त्वपूर्ण हिस्सा रहे पनि अधिकतर सर्वनाम निदर्शनअन्तर्गत समावेश हुने भएकाले यसको अध्ययन छुट्टै नभई सन्दर्भनमै समावेश गर्ने प्रचलन रहेको छ।

सन्दर्भ समायोजित भएर आएको विषयलाई सन्दर्भ विन्दुका रूपमा सन्दर्भित गर्ने संसक्तिलाई प्रतिस्थापन भनिन्छ। प्रतिस्थापक एकाइले सङ्कथनमा आएका सन्दर्भ, कार्यात्मक आयाम र कथनले सङ्केत गरेका स्वैपक्षलाई विस्थापित गरी तिनको सम्बद्धता शृङ्खलालाई परस्परमा जोडी पाठगत अन्वय सृजना गर्नुका साथै संसक्त र सुगठित पाठ निर्माणका लागि यसको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ। प्रतिस्थापनका माध्यमले सर्जकले पाठगत अर्थनिर्माणका लागि प्रेरक तथा पाठगत एकान्विति निर्माण गर्न आवश्यक रहेका पूर्वसन्दर्भलाई पश्च सन्दर्भसँग जोडी एकैप्रकारको सूचना प्रवाह गर्नका लागि समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। प्रतिस्थापनबाट कथनमा सङ्क्षिप्तता मात्र नआई एक वाक्य र अर्को वाक्यका बीचमा अभिव्यक्तिगत अन्तर्सङ्गतिको सृजना भई सङ्कथन सबलीकृत र संसक्तसमेत हुन्छ [३]। सङ्कथन संरचनामा आएको सिङ्गो कथनको आवृत्तिका स्थानमा कथनलाई अभिव्यक्त गर्ने सङ्क्षिप्त रूपको प्रयोग गरी पूर्वकथनको प्रतिस्थापनबाट संसक्तिमूलक अर्थको सिर्जना हुन्छ। सङ्कथनमा आएका जटिल वाक्यभित्रका पदावली, उपवाक्य, वाक्य, एकभन्दा बढी वाक्यको संरचना लुप्त नभई सङ्कथनको सिङ्गो वाक्य नै प्रतिस्थापन हुनेगर्दछ। प्रतिस्थापनले पाठभित्र आएका उपवाक्य, वाक्य वा वाक्यसमूह र अनुच्छेदलाई नै प्रतिस्थापित गरी पाठभित्र अर्थगत संसक्तता सिर्जना गर्दछ।

संसक्ति व्यवस्थालाई पूर्णता दिने अर्को व्याकरणिक संसक्ति लोप हो। सृजन प्रक्रियामा लोप भएका भाषिक एकाइले पाठगत अभिवृत्तिलाई अपूर्ण नतुल्याई लोप अवस्थामै संसक्ति स्थापना गरेको हुन्छ। गौतम [२] ले सङ्कथनमा उपवाक्यात्मक संरचनाभित्र आएका नामिक र क्रियापदको पुनरावृत्तिलाई रोक्न अध्याहारबाट अर्थसङ्गति स्थापित हुने स्थितिमा दोहोरिएका पद/पदावलीको अर्थग्रहण गर्ने प्रक्रियालाई लोप भनेका छन्। लोपप्रक्रियाअन्तर्गत कर्ता, कर्म, पूरकका रूपमा प्रयोग हुने नामिक पद र सहायक क्रिया अधिकतर लोप हुने गर्दछन् भने लोपप्रक्रियामा पूर्वपर प्रयोग भएका शब्दको अर्थ सम्बन्ध रहिरहने अवस्थामा यस प्रक्रियाको अवलम्बन हुने गर्दछ। यस प्रक्रियामा आएका पद, पदावली, उपवाक्य, वाक्य आदिमा लोप भएको सूचना वा विषयलाई श्रोता वा पाठकले अध्याहारका माध्यमबाट क्रमिक रूपमा महसुस गरेको हुन्छ।

सङ्कथनपरक अभिव्यक्तिलाई संसक्त र सम्बद्ध गराउने अर्को व्याकरणिक संसक्ति संयोजन रहेको छ। होए (९) यसलाई योगात्मक, समायोजनमूलक, कारणात्मक र समयगत गरी चार प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन्। तस्कानन (१०) ले संसक्ति व्यवस्थामा संयोजनअन्तर्गत सत्र प्रकारका संयोजकले फरक पृष्ठभूमि रहेका सन्दर्भलाई संयोजन गरी पाठगत सुसम्बद्धता सृजना हुने धारणा राखेका छन्। संयोजनले पाठमा रहेका आर्थी सूचनालाई परस्परमा सम्पृक्त गराई पाठभित्रका व्याकरणिक, आर्थी र सन्दर्भसूचक एकाइलाई सङ्गठित गरेको हुन्छ। पाठमा प्रयुक्त वाक्यमा एकभन्दा बढी विचार, पक्ष वा विषय आउँदा तिनका बीचमा सृजना हुने विविधतापूर्ण अर्थ र कामको पद्धतिबाट के-कस्तो अर्थगत सुसम्बद्धता कायम भएको छ भन्ने कुराको अध्ययन संयोजनका माध्यमबाट हुने गर्दछ। यस अध्ययनमा उपयुक्त प्रतिमानका आधारमा रिमालको *आमाको सपना* कवितामा व्याकरणिक संसक्तिको अध्ययन गरिएको छ।

सामग्री विश्लेषण : प्राप्ति र छलफल

नेपाली साहित्यमा गद्यकवितालाई आरम्भ र प्रवर्तन गर्ने गोपालप्रसाद रिमालका कविता साहित्य सिद्धान्त र साहित्यलाई विश्लेषणका प्रत्येक प्रतिमानका आधारमा विश्लेषणीय रहेका छन्। प्रस्तुत अध्ययन *आमाको सपना* कविताको व्याकरणिक संसक्तिका केन्द्रित रहेको छ भने व्याकरणिक संसक्तिका चार प्रतिमान निदर्शन,

प्रतिस्थापन, लोप र संयोजनलाई आधार बनाइएको छ । प्रस्तुत कवितालाई तालिकीकरण गरी उक्त तालिकामा आएको तथ्यलाई विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको यस अध्ययनको विश्लेष्य सामग्रीलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ (तालिका १) ।

तालिका १: ..... । रिमाल(११)

अनुच्छेद/पङ्क्ति	निदर्शन	प्रतिस्थापन	लोप	संयोजन
पहिलो अनुच्छेद				
आमा त्यो आउँछ र ?	---	त्यो	---	र
हो वा त्यो आउँछ ।	---	त्यो	---	---
त्यो विहानको सूर्यभैँ उज्यालो छुदै आउँछ ।	---	त्यो	---	---
त्यसको कम्मरमा भण्डिएको शीतजस्तै टल्कने	---	त्यसको	---	---
तिमी एक हतियार देखेछौ	तिमी	---	---	---
त्यसैले ऊ अधर्मसित लड्नेछ !	ऊ	त्यसैले	---	---
त्यो आउँदा तिमी पहिले त सपना हो कि भनेर	तिमी	त्यो	---	---
छामछुम गर्नेछौ, तर त्यो हिउँ र आगोभन्दा पनि	---	त्यो	---	तर, र, पनि
बड्ता छोड्ने भएर आउँछ ।	---	---	---	---
हो र आमा ?	---	---	---	र
हो तिमी जन्मदा तिम्रो कलिलो अनुहारमा	तिमी	---	---	---
त्यसकै छायाँ देखिने आशा गरेकी थिएँ,	---	त्यसकै	---	---
तिम्रो हिस्सी परेको हँसाइमा त्यसैको सुन्दर छवि,	तिम्रो	त्यसको	---	---
तिम्रो तोते बोलीमा त्यसैको मधुर ध्वनि,	तिम्रो	त्यसको	---	---
तर त्यो मीठो गीतले तिमीलाई	तिमीलाई	त्यो	---	तर
आफ्नो बाँसुरी बनाएनछ	आफ्नो	---	---	---
त्यो तिमी नै होला भन्ने	तिमी	त्यो	---	---
मेरो यौवनभरिको सपना थियो	---	---	---	---
दोस्रो अनुच्छेद				
जे होस् त्यो आउँछ,	---	त्यो	छोरा	जे
म आमा हुँ, सारा सृजना शक्तिको मुख भएर	म	---	---	---
म भन्न सक्छु त्यो आउँछ,	म	त्यो	छोरा	---
मैले यो कुनै अल्छी सपना देखेको होइन	मैले	यो	---	---
त्यो आएपछि तिमी यसरी	तिमी	त्यो	---	यसरी
मेरो काखमा आएर घोटिने छैनौ,	मेरो	---	---	---
सत्य कुरालाई तिमी यसरी	तिमी	---	---	यसरी
चुम्बकिएर कथा सुनेभैँ सुन्ने छैनौ,	---	---	---	---
तिमी त्यसलाई आफैँ नै देख्न सक्ने सहन सक्ने र	तिमी	त्यसलाई	---	र
ग्रहण गर्न सक्ने हुनेछौ,	---	---	---	---
मैले यसरी धैर्य दिनको सट्टा तिमी सङ्घममा जाँदा	मैले	---	---	यसरी
लाख सम्झाएर पनि नमान्ने आमाको मनलाई	---	---	तिमी	पनि
सान्तवना दिँदै विदा हुनेछौ,	---	---	---	---
मैले यसरी रोगीलाई भैँ तिम्रो कपाल	मैले	---	---	यसरी
मुसारिरहनु पर्ने छैन	---	---	---	---
हेरौला, त्यो हुरी भएर आउँछ,	---	त्यो	---	---
तिमी पात भएर पछ्याउनेछौ	तिमी	---	---	---
उहिले त्यो जीवन लोकवाट भरेर जूनजस्तै पोखिँदा	---	त्यो	---	---
सारा जड्ता सगबगाएको थियो, बा,	---	---	---	---
त्यो आउँछ, तिमी उठ्नेछौ	तिमी	त्यो	---	---
त्यो आउँछ कि आमा,	---	त्यो	---	---
मधुर उपाले चराहरूको कण्ठलाई जस्तै	---	---	---	---
त्यो आउने आशाले मेरो हृदयलाई कुत्कृत्याईसक्यो आमा	---	त्यो	---	---
हो त्यो आउँछ,	---	त्यो	---	---
त्यो विहानको सूर्यभैँ उज्यालो छुदै आउँछ ।	---	त्यो	आमा	---
अब म उठें, गएँ ।	म	---	आमा	---
तेस्रो अनुच्छेद				
तर त्यो तिमीनै होला भन्ने	तिमी	त्यो	छोरा	तर
मेरो यौवनभरिको सपना थियो	मेरो	---	---	---

यस तालिकामा उल्लेख भएका व्याकरणिक संसक्तिपरक एकाइका आधारमा कविताको विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ ।

निदर्शन

गोपालप्रसाद रिमालको प्रस्तुत *आमाको सपना* कवितामा निदर्शनका रूपमा आएका भाषिक एकाइले सूचना प्रवाहलाई निरन्तर प्रवाहमा जोडी कवितालाई सुगठित र संसक्त पाठ तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। यस कवितामा सम्बोधक र सम्बोधितका रूपमा निदर्शनको पुनरावृत्ति भई विषय, भाव र सन्दर्भको सूचना निरन्तर प्रवाह भएको छ भने विषयका रूपमा आएको निदर्शन प्रतिस्थापकका रूपमा प्रस्तुत भई सूचनाप्रवाहलाई सघन तुल्याई सुसम्बद्ध र संगठित पाठ निर्माणमा अहम् भूमिका खेलेका छन्। यस काव्यिक सङ्कथनमा पाँचौँ पङ्क्तिबाट सम्बोधक र सम्बोधितका रूपमा आमा-छोराको संवादका बीचबाट निदर्शन विन्दुको आरम्भ भएको छ। संवादमा सम्बोधितका रूपमा रहेको छोरालाई सम्बोधन गर्ने क्रममा आमाले प्रयोग गरेको 'तिमी'बाट आरम्भ भएको सूचनाको शुद्धखला कविताको अन्त्यसम्म निरन्तर प्रवाहित रहेको छ। पछिल्लो अनुच्छेदको छैठौँ पङ्क्तिमा विषयका रूपमा 'ऊ' निदर्शकको प्रवेश भएको छ भने त्यसपछिका सन्दर्भमा आमा-छोरा क्रमशः म, तिमी, मेरो, तिम्रो, आफ्नो, मैले जस्ता निदर्शनको प्रयोग र पुनरावृत्ति कविताभरि विस्तारित रहेको छ। कविताको पहिलो अनुच्छेदको सातौँ पङ्क्तिमा सम्बोधित तिमी निदर्शकले आमाको क्रान्तिप्रतिको एषणा र त्यसको परिपूर्तिका लागि उसले देखेको सपना, बाह्रौँ पङ्क्तिको 'तिमी' र 'तिम्रो' निदर्शकले आमाले सन्तानका रूपमा नभई आफ्नो जीवनको कल्पित पुरुषका स्थानमा क्रान्तिकारी व्यक्तिको भूमिकामा देख्न चाहेको सन्दर्भ, चौधौँ र पन्ध्रौँ पङ्क्तिको 'तिम्रो' निदर्शकले अधिल्लो पङ्क्तिमा आएको सूचनालाई निरन्तरता दिएको छ भने सोह्रौँ पङ्क्तिको 'तिमीलाई' सम्बोधितका माध्यमबाट आमाको परिवर्तनका चाहना परिपूर्ति गर्ने कार्यमा छोरो प्रतिबद्ध भइनसकेको, छोरो अझै पनि आमाको ममता र काखमा नै आफूलाई सुरक्षित ठान्ने छोराको प्रवृत्तिप्रति आमाको गुनासो अभिव्यक्त गर्न, सत्रौँ पङ्क्तिको 'आफ्नो'ले छोराको चेतनामा विकास भइनसकेको विद्रोही चेतना र अन्तिम पङ्क्तिको 'मेरो' निदर्शकले आफ्नै सन्तानले आफूलाई बन्धनबाट मुक्ति दिलाओस् भन्ने आमाको चाहना र आकांक्ष विपरीत सन्तान काँट भएको अर्थसन्दर्भलाई निरन्तर सूचना ब्रवाहमा जोड्न अहम् भूमिका खेलेको छ।

कविताको दोस्रो अनुच्छेदमा दोस्रो पङ्क्तिबाट निदर्शकको उपस्थितिमा आरम्भ भएको सूचनाप्रवाहअन्तिम पङ्क्तिसम्म वितरित र विस्तारित रहेको छ। दोस्रो र तेस्रो पङ्क्तिको 'म' र पाँचौँ पङ्क्तिको मैले निदर्शकले छोरालाई क्रान्तिको पाठ पढाउने सन्दर्भसम्बद्ध सूचनालाई परस्परमा जोडेको छ भने आमाको सपना साकार पार्न 'तिमी' सम्बोधितले गर्नुपर्ने कार्यहरू के के छन् र ती कसरी सम्पन्न हुनेछन् ? क्रान्तिको परिभाषा, महत्त्व, औचित्य र त्यसका लागि क्रान्तिकारीले गर्नुपर्ने कार्य र खेल्नुपर्ने भूमिका तथा त्यो भूमिकाका लागि उपयुक्त पात्र अरु कोही नभई सम्बोधित 'तिमी' रहेको सन्दर्भलाई छैटौँ, आठौँ र दशौँ पङ्क्तिमा आई सूचनाप्रवाहलाई निरन्तरता दिएको छ। छोरालाई उसको भूमिका समझाइरहेकी आमाको भूमिकाको सम्बोधक 'म'को उपस्थिति बाह्रौँ पङ्क्तिमा भई सोही पङ्क्तिमा सम्बोधितलाई सम्बोधन गर्दै आउने समयमा छोराले निर्वाह गर्ने भूमिकाको सूचना निरन्तर रूपमा बाईसौँ पङ्क्तिसम्मका सन्दर्भलाई सङ्केत गर्न प्रयोग भएका छन्। पच्चीसौँ पङ्क्तिको 'मेरो' निदर्शक सम्बोधकका रूपमा उपस्थित भई पूर्वसम्बोधकलाई सम्बोधितलाई सम्बोधन गर्दै आफू क्रान्ति र परिवर्तनका लागि प्रतिबद्ध भई यसदृढका लागि प्रस्थान गरेको सन्दर्भलाई सूचित गर्दै आमाले पढाएको पाठ र शिक्षाले मार्ग निर्देशन गरेको सन्दर्भलाई निरन्तर सूचना शुद्धखलामा सम्बद्ध गराएको छ। कविताको अन्तिम अनुच्छेदको पहिलो पङ्क्तिमा सम्बोधित पात्र 'तिमी' युद्धका लागि प्रस्थान गरेपछि सम्बोधकका रूपमा रहेको 'म'/'मेरो' निदर्शकले अधिल्लो दुई अनुच्छेदमा रहेका सन्दर्भ र अर्थलाई सारांशीकरण गरी क्रान्तिले सफलता प्राप्त गर्ने आशावादी स्वरलाई निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। यसप्रकार कविताको संरचनाका क्रममा बाक्लो उपस्थिति रहेको निदर्शनले कवितामा सूचनाप्रवाहलाई निरन्तरता दिई सुगठित, सुसम्बद्ध र संसक्ति सम्बन्ध सघन रहेको पाठ निर्माण गरेको छ।

प्रतिस्थापन

प्रस्तुत कविताको सृजनाका क्रममा कविले पर्याप्त मात्रामा प्रतिस्थापक एकाइको प्रयोग गरेका छन् भने यी प्रतिस्थापक एकाइ दूरवाची विशेषणका रूपमा प्रयोग भएका छन्। कवितामा प्रत्यक्ष उपस्थित भएका सम्बोधक आमा र छोरा अर्थात् 'म' र 'तिमी'को संवादको विषयका रूपमा आएको सम्बोधित 'त्यो'का रूपमा उपस्थित भएको पात्रको भूमिकामा रहेको पात्रका स्थानमा कविताका सबै अनुच्छेदमा प्रतिस्थापक शब्दकै रूपमा उपस्थित रहेको छ भने उसका कार्य, भूमिका शक्ति, सीमा र अभिवृत्ति सम्बोधकद्वारा वर्णन गरिएका छन्। कविताको मञ्चमा साक्षात्कार नरहेको सहभागीको भूमिका र व्यक्तित्व 'त्यो'का माध्यमबाट प्रतिस्थापित भई कविताभरि सञ्चरित हुनपुगेको छ। यस प्रतिस्थापक कोटिले काव्यिक सङ्कथनका प्रमुख सदस्यमा उपस्थिति जनाई कवितामा अवशिष्ट सूचनालाई निरन्तरता दिई सुगठित पाठ निर्माणमा विशेष भूमिका निर्वाह गरेको छ। यस कविताको पहिलो अनुच्छेदको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो पङ्क्तिमा आएको 'त्यो' प्रतिस्थापकले आमा र छोराबीचको प्रमुख विषयका प्रवेश पाई आमाको क्रान्ति र परिवर्तनको चाहनालाई पूर्ति गर्ने माध्यमका रूपमा उसको सशक्त भूमिका रहने पक्षको पृष्ठपोषण गरेको छ। चौथो पङ्क्तिको 'त्यसको' प्रतिस्थापकले आमाको मानसिकतामा सङ्कल्प र विश्वासका रूपमा स्थान बनाइसकेको कल्पनिक क्रान्तिपुरुष, छैठौँ पङ्क्तिको 'त्यसैले'ले प्रतिगामी विरुद्ध सङ्घर्ष गर्ने हतियार शब्दलाई प्रतिस्थापित गरेको छ। सातौँ पङ्क्तिको 'त्यो'ले पूर्वकथनमा विषयका रूपमा रहेको पुरुष, आठौँको 'त्यो'ले सोही क्रान्तिपुरुष, बाह्रौँको 'त्यसकै'ले छोराको अनुहारमा क्रान्तिपुरुषको प्रतिबिम्ब देखेको आमाको कथन, तेह्रौँको 'त्यसैको'ले आमाकै पूर्वोक्त कथन, चौधौँको 'त्यसैको'ले क्रान्तिपुरुषको व्यक्तित्व, पन्ध्रौँको 'त्यो'ले क्रान्तिको गीत पदावलीलाई तथा सत्रौँ पङ्क्तिको 'त्यो'प्रतिस्थापकले आमाले देखेको सपनाको क्रान्तिपुरुष तिमी अर्थात् छोरो नै थियो भन्ने अपेक्षाबोधक भावलाई प्रतिस्थापित गरेको छ।

कविताको दोस्रो अनुच्छेदको पहिलो पङ्क्तिको 'त्यो' प्रतिस्थापकले आमाको आशाको केन्द्रविन्दुमा रहेको पुरुष, चौथो पङ्क्तिको 'त्यो'ले अधिल्लो तीन पङ्क्तिका भावसन्दर्भ, पाँचौँ पङ्क्तिको 'यो'ले आमाको वर्तमान अवस्था, छैठौँको 'त्यो'ले विषयका रूपमा वर्णन गरिएको क्रान्तिपुरुषलाई प्रतिस्थापन गरी संसक्ति सम्बन्ध स्थापना गरेको छ। दशौँ पङ्क्तिमा आएको 'त्यसलाई'प्रतिस्थापकले अमूर्त विषयका रूपमा रहेको क्रान्तिपुरुष अर्थात् छोराको मानसिकतामा विकसित बन्दै गएको क्रान्तिचेतनाको भावलाई प्रतिस्थापित गरेको छ। पन्ध्रौँ पङ्क्तिको 'यसरी' प्रतिस्थापकले अधिल्लो चार पङ्क्तिमा रहेका भावसन्दर्भलाई, अठारौँ पङ्क्तिको 'यसरी'ले अधिल्लो दुई पङ्क्तिको भावलाई, बीसौँ पङ्क्तिको 'त्यो'ले विषयका रूपमा वर्णन गरिएको क्रान्तिपुरुष, बाईसौँको 'त्यो'ले क्रान्तिको आवश्यकता भइसकेकाले अब क्रान्तिलाई रोक्न नसक्ने भाव, तेईसौँको 'त्यो'ले क्रान्तिका विषयमा छोराको मानसिकतामा रहेको संशयलाई तथा अनुच्छेदको चौबीसौँ पङ्क्तिमा आएको 'त्यो' प्रतिस्थापकले आमाले छोरालाई मानसिक रूपले क्रान्ति र परिवर्तनका लागि प्रतिबद्ध तुल्याएको भावसन्दर्भलाई, पच्चीसौँ पङ्क्तिको 'त्यो'ले छोराको मानसिकतामा स्थापित भएको क्रान्तिचेतनाको भावसन्दर्भ तथा छब्बीसौँ पङ्क्तिको 'त्यो' प्रतिस्थापकले छोरो क्रान्ति र परिवर्तनका लागि प्रस्थान गरेको भावसन्दर्भलाई प्रिस्थापित गरी संसक्ति सम्बन्धलाई सुदृढ गरेको छ। कविताको अन्तिम अनुच्छेदको पहिलो पङ्क्तिमा आएको 'त्यो' प्रतिस्थापकले आमाको सपनाका रूपमा रहेको क्रान्ति र परिवर्तनको चाहनालाई मूर्त तुल्याउन उसका सन्तानले क्रान्तिको बाटो पहिल्याई निरङ्कुशताका विरुद्ध प्रहार गर्न आरम्भ गरेको तथा आफूले कल्पना गरेको क्रान्तिपुरुष छोरो नभई आफूले सपनामा देखेको पुरुष नै रहेको भावसन्दर्भ स्थापित गरी कविताको समापन भएको छ।

लोप

यस कवितामा अत्यन्त कम भाषिक संरचनाको लोप भएको छ। कविताको पहिलो अनुच्छेदमा कुनै पनि भाषिक एकाइको लोप भएको छैन भने दोस्रो अनुच्छेदमा आंशिक रूपमा नामिक पदको लोप भएको छ। दोस्रो अनुच्छेदको पहिलो र तेस्रो पङ्क्तिमा 'छोरा' शब्दको लोप भएको छ। आमा र छोराबीचको संवाद हुने सन्दर्भमा निदर्शन विन्दुका रूपमा रहेका यी पदको लोप प्रत्यक्ष नभई अप्रत्यक्ष रूपमा भएको छ। यही अनुच्छेदको बाह्रौँ पङ्क्तिमा 'तिमी' अर्थात् आमाले सम्बोधन गर्ने सन्दर्भमा यस पदको लोप भएको छ। अनुच्छेदको पच्चीसौँ र छब्बीसौँ पङ्क्तिमा 'आमा' शब्दको लोप भएको छ। छोराले आमालाई सम्बोधन गर्ने क्रममा भएको लोपले काव्यिक संरचनालाई संसक्त तुल्याउन कुनै बाधा पुऱ्याएको छैन। कविताको तेस्रो अनुच्छेदको अन्तिम अनुच्छेदको पहिलो पङ्क्तिमा 'छोरा' शब्दको लोप भएको छ। कवितामा आंशिक रूपमा भएका लोपले कविताको संसक्ति सम्बन्धलाई प्रभावित तुल्याएको छैन भने पाठकले अध्याहारबाट सहज रूपमा अर्थबोध गर्नसक्ने अवस्था रहेको छ।

संयोजन

रिमालको प्रस्तुत कविताको पहिलो पङ्क्तिमा 'र' संयोजकको प्रयोग भएको छ, जसले कविताको आरम्भमा भएको छोराको संशयात्मक भाव र आमा-छोराको संवादको विषयका रूपमा रहेको त्यो अर्थात् काव्यिक सङ्कथनमा अनुपस्थित रहेको सम्बोधित सहभागीसँग जोडेको छ। यही अनुच्छेदको आठौँ पङ्क्तिको आएको 'तर' संयोजकले अधिल्ला छ, पङ्क्तिमा आएका सन्दर्भलाई पछिल्लो सन्दर्भ हिउँ र आगोभन्दा पनिबहुता छोड्ने सन्दर्भसँग सम्पृक्त गराएको छ। यही पङ्क्तिको 'र'ले दुई विरोधसूचक शब्द हिउँ र आगो तथा 'पनि'ले पूर्व सन्दर्भमा आएको छोड्ने सन्दर्भसँग जोडेको छ। दशौँ पङ्क्तिमा रहेको 'र'ले बालकको संशयबोधक सूचना दिने सन्दर्भलाई तथा पन्ध्रौँ पङ्क्तिको 'तर'ले अधिल्ला चार पङ्क्तिमा आएका विषय, भाव र सन्दर्भलाई पछिल्ला चार पङ्क्तिमा अवशिष्ट विषय, भाव र सन्दर्भसँग जोडेको छ। दोस्रो अनुच्छेदको पहिलोपङ्क्तिमा रहेको 'जे'ले क्रान्तिपुरष जसरी पनि आउने सन्दर्भको विश्वसनीयतामाथि जोड दिन, पाँचौँ पङ्क्तिको 'यसरी'ले अधिल्ला चार पङ्क्तिको सूचनालाई पछिल्लो पङ्क्तिको सूचनासँग, छैठौँ पङ्क्तिको सूचनालाई, सातौँ र आठौँ पङ्क्तिको 'यसरी'ले उक्त दुई पङ्क्तिका सूचनालाई संसक्त गरी सन्दर्भमा एकाङ्कित सूचना गरेको छ। यसका साथै नवौँ पङ्क्तिको 'र'ले नवौँ र दशौँ पङ्क्तिका सन्दर्भलाई, एघारौँको 'यसरी'ले छोराको मानसिकतामा रहेको डर, संशय र कातरतालाई बोध गराएको सन्दर्भलाई तथा बाह्रौँ पङ्क्तिको 'पनि'ले आमाको आग्रहको व्यतिरेकमा छोरोक्रान्तिमा जान तत्पर रहेको भावपरक सन्दर्भलाई परस्परमा जोडेको छ। चौधौँ पङ्क्तिको 'यसरी'ले तेह्रौँ र चौधौँ पङ्क्तिको भाव र अर्थ सन्दर्भलाई जोडी सूचना प्रवाहलाई निरन्तर र संसक्त तुल्याएको छ। कविताको अन्तिम अनुच्छेदको पहिलो पङ्क्तिमा आएको 'तर'संयोजकले अधिल्ला दुई अनुच्छेदमा अवशिष्ट सूचना प्रवाहलाई आमाले स्वतन्त्रता प्राप्त गर्ने सपना अर्थात् क्रान्तिको सफलतासँग सम्बन्धित भावसँग जोडी सुगठित र सङ्गठित सूचना प्रवाह भएको संसक्त पाठमा परिणत गर्न सहयोगी सिद्ध भएको छ।

निष्कर्ष

गोपालप्रसाद रिमालको *आमाको सपना* कवितामा संसक्ति व्यवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ। 'शारदा' वर्ष-९, अङ्क-७, कात्तिक, २००० मा प्रथमपटक प्रकाशित रही *आमाको सपना* (२०१९) कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहित भई पुनर्प्रकाशित भएको कविता हो। यस अध्ययनमा संसक्ति सिद्धान्त र यसका कृतिविश्लेषणका प्रतिमानका आधारमा विवेचना गर्ने सन्दर्भमा संसक्ति व्यवस्थाको सिद्धान्त र प्रतिमान आधारका रूपमा उपयोग भएको छ। सङ्कथन अध्ययनअन्तर्गतको एउटा अनुशासनका रूपमा रहेको संसक्ति व्यवस्थाले पाठमा अवशिष्ट विविध सन्दर्भलाई एक निरन्तर प्रवाहमा जोडी पाठको निर्माणप्रक्रियालाई एकाङ्कित र एकरूपता प्रदान गरेको हुन्छ। यसले पाठमा आएका विविध सन्दर्भको समायोजनको प्रक्रिया र भूमिकाका आधारमा पाठको शृङ्खलित र व्यवस्थित अन्वयको खोजी गर्दछ। संसक्तिअन्तर्गत सृष्टाले प्रयोग गरेका व्याकरणिक घटक निदर्शन, प्रतिस्थापन लोप र संयोजनको प्रयोगले संसक्ति सम्बन्ध निर्माण भई सुसम्बद्ध र संगठित पाठको निर्माण हुन्छ, भन्ने पक्षका आधारमा पाठगत सुसम्बद्धताको खोजी गरिन्छ। कविताको संरचनाका क्रममा बाक्लो उपस्थिति रहेको निदर्शनले कवितामा सूचनाप्रवाहलाई निरन्तरता दिई सुगठित, सुसम्बद्ध र संसक्ति सम्बन्ध सघन रहेको पाठ निर्माण गरेको छ। कवितामा आंशिक रूपमा आएका लोपले कविताको संसक्ति सम्बन्धलाई प्रभावित तुल्याएको छैन भने पाठकले अध्याहारबाट सहज रूपमा अर्थबोध गर्नसक्ने अवस्था रहेको छ। काव्यिक सङ्कथनमा बाक्लो उपस्थिति रहेको प्रतिस्थापकले सिङ्गे संरचनाको विषयका रूपमा आई संरचनामा रहेका सूचनाको क्रमलाई निरन्तरता दिन विशेष भूमिका खेलेका छन्। कविताको पहिलोदेखि अन्तिम अनुच्छेदसम्म आएका संयोजकले शब्द-शब्द, शब्द-पदावली, पदावली-वाक्य र अनुच्छेद-अनुच्छेदबीच संसक्ति सम्बन्ध स्थापित गरेको छ। समग्रमा रिमालको प्रस्तुत कविता व्याकरणिक संसक्तिका दृष्टिले सुसम्बद्ध, संगठित र संसक्त रहेको निष्कर्ष हुनआउँछ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- [१] मिचेल त्यालिडे, र रुयक हसन, कोहेजन इन इङ्लिस, लङ्गम्यान ग्रुप, (१९७६) २३३-३२७।
- [२] देवी प्रसाद गौतम, *सङ्कथन विश्लेषण*, रत्न बृहत, नेपाली समालोचनासैद्धान्तिक खण्ड, रत्न पुस्तक भण्डार, (२०६८) ५७१-५९१।
- [३] नेत्र एटम, *संक्षिप्त साहित्यिक शब्दकोश*, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, (२०७४)।
- [४] जोन फ्लावरडचू, कोहेजन, डिस्कोर्स इन इङ्लिस ल्याङ्ग्वेज एजुकेसन, टायलर एन्ड फ्रान्सिस ग्रुप, (२००८)।
- [५] भरत कुमार भट्टराई, *सङ्कथन संरचना र संसक्ति व्यवस्था*, वाङ्मय पूर्णाङ्क-१५, नेपाली केन्द्रीय विभाग, (२०७१)।
- [६] मिचेल होए, *प्याटर्न अफ लेक्सिस इन टेक्स्ट*, अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, (१९९१a)।
- [७] अपो तस्कानन, कोलाब्रोडिङ टुवार्डस् कोहेरेन्स, लिङ्ग्विस्टिक लिस्ट, १८ (२००६)।
- [८] गोपाल प्रसाद रिमाल, *आमाको सपना*, साक्षा प्रकाशन, (२०७६)।